УДК: 316.61
DOI: https://doi.org/10.33120/popp-Vol26-Year2022-107

Кухарук Ольга Юріївна,
кандидат психологічних наук, науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних та політико-психологічних досліджень, Інститут соціальної та політичної психології НАПНУ,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0003-1193-0249
kuharuk.o@gmail.com

ІДЕНТИЧНІСНИЙ ВИМІР СОЦІАЛЬНОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ: ВИЗНАЧЕННЯ, ПІДХОДИ, МОЖЛИВОСТІ ПРОГНОЗУВАННЯ

Актуальність статті зумовлена викликами, що постали перед українським суспільством через переживання ним подій війни. У пошуках відповіді на питання, як співвідносяться соціальна ідентичність і резильєнтність в українському суспільстві, у межах теорії соціальної ідентичності аналізуються дослідження, що пропонують пояснювальні моделі взаємозалежності цих двох феноменів.

Мета дослідження – визначення соціально-ідентичнісного виміру резильєнтності, аналіз основних ідей та підходів до його вивчення та визначення можливостей їх застосування в українських реаліях.

Методологія дослідження – аналіз статей і наявного наукового доробку з позицій теорії соціальної ідентичності для вивчення соціальної ідентичності як складника резильєнтності.

Результати аналізу джерельної бази засвідчили, що внаслідок переживання соціальними групами надзвичайних подій у них може сформуватися новий вид спільної соціальної ідентичності, пов'язаний з усвідомленням і відчуттям переживання спільної долі. Такий вид ідентичності формується спонтанно. Ця ідентичність стає відтак джерелом норм і правил поведінки в групі, поширюється на всіх членів спільноти, навіть якщо вони безпосередньо не брали участь у подіях; вона не зникає після завершення надзвичайної ситуації і надалі слугує джерелом уявлення про власну і групову ефективність, мотивує надавати та отримувати допомогу, чутлива до зовнішніх джерел впливу, може підкріплюватися ззовні завдяки комунікаціям, які викликають довіру. З огляду на ці характеристики Дж. Друрі запропонував рекомендації, за допомогою яких можна розвивати, прогнозувати та формувати соціальну ідентичність. В Україні сьогодні спостерігаємо формування резильєнтної соціальної ідентичності, заснованої на переживанні спільної долі та позитивних уявленнях про інгрупу. Цей вид української ідентичності, що має спонтанний характер, виник як відповідь групи на загрозу і є наразі джерелом норм та правил. Комунікація

«громада –влада» в ідентичнісному розрізі відбувається спонтанно і немає ознак системності.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в поглибленому аналізі результатів зарубіжних досліджень та в емпіричному дослідженні змісту та особливостей української резильєнтності й спільної соціальної ідентичності.

Ключові слова: теорія соціальної ідентичності; соціальна резильєнтність; соціальна ідентичність; спільна соціальна ідентичність; спільна доля.

Olha Yu. Kukharuk,
PhD. in Psychology, Research Associate,
Institute of Social and Political Psychology,
NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
ORCID ID 0000-0003-1193-0249
kuharuk.o@gmail.com

IDENTITY DIMENSION OF SOCIAL RESILIENCE: DEFINITIONS, APPROACHES, FORECASTING POSSIBILITIES

The relevance of the article is determined by the challenges that arise in Ukrainian society during the experience of the war. In search of an answer to how social identity and resilience are correlated in Ukrainian society, research is analyzed within the framework of social identity theory, which offers explanatory models of the interdependence of these two phenomena.

The purpose of the article is to determine the social-identity dimension of resilience, analyze the main ideas and approaches to its study, and determine the possibilities of their application in Ukrainian realities. Methodology – analysis of articles and scientific works carried out within the framework of the theory of social identity with the aim of studying social identity as a component of resilience.

The results of the source analysis showed that during the experience of emergency events in social groups, a new type of common social identity can be formed, which is associated with the awareness and feeling of experiencing a common fate. This kind of identity is formed spontaneously in times of emergency around notions of shared destiny. This identity is a source of norms and rules of behavior in the group, extends to all members of the community, even if they are not directly involved in the events, does not disappear after the end of the emergency situation, serves as a source of ideas about own and group effectiveness, motivates to provide and receive support, is sensitive to external sources of influence, can be reinforced from the outside thanks to communications that inspire trust. Based on these characteristics, J. Drury offered recommendations that help to develop, predict and form social identity. In Ukraine today, we observe a resilient shared social identity based on the experience of a common fate and positive ideas about the ingroup. This type of Ukrainian identity has a spontaneous character, arose as a group's response to a threat, serves as a source of norms and rules, community-government communication in terms of identity occurs spontaneously and there are no signs of systematicity.

We see **the prospects** for further research in a deeper analysis of the results of foreign studies and in empirical studies of the content and features of Ukrainian resilience and common social identity.

Keywords: social identity theory; social resilience; social identity; shared social identity; common fate.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У час, коли пишеться цей текст, питання ідентичності в Україні стоїть так гостро як, здається, ніколи за всю історію незалежності нашої держави. Погляди мільйонів людей звернені на свою країну. Війна запустила безліч соціальних процесів, один із них – спроба зрозуміти яка вона, Україна, і як це – бути українцем. Процеси національного становлення і постколоніального відокремлення наразі набули масовості і гостроти. І це не лише масове соціальне явище, це також і дуже особистісний процес. У когось це перегляд чи актуалізація вже засвоєних раніше національних цінностей, а в когось –величезний ціннісний злам або, навпаки, впертий регрес до маргінальних форм ідентичності меншості. Разом з тим національна ідентичність, як інтегративна форма соціальної ідентичності, наповнюється і поєднується з іншими видами соціальної ідентичності – регіональною, професійною, громадянською та іншими, які постають через належність людей до формальних чи неформальних спільнот. Але інтерсекційність, з чого б вона не складалася сьогодні, обов'язково буде пронизана словами «Доброго вечора, ми з України!».

Надактуальним і надважливим завданням сьогодні є питання виживання і резильєнтності – як особистої, так і соціальної. Без сумніву, 24 лютого 2022 р. з початком повномасштабного вторгнення російських військ були активовані і наразі потужно діють внутрішні програми неймовірної стійкості, були відкинуті ідеї віктимності, натомість поширилася спільна ідея, що ми є народ, який воює за своє існування, і воює успішно. У цій ідеї, як бачимо, закладено щонайменше два послання: ми є народ і ми є сміливі та успішні. Ці ідеї очевидно пов'язані із зростанням інтересу до національних питань, а також із самоефективністю та резильєнтністю. Аналіз процесів, що відбуваються в Україні сьогодні, може стати основою для їх прогнозування та підвищення їхньої ефективності. Отож ми зробимо спробу такого аналізу, звернувшись до класичної теорії соціальної ідентичності і більш пізніх розробок у її межах, що дають змогу аналізувати соціальну резильєнтність.

Аналіз джерел і публікацій, виділення нерозв'язаних частин проблеми. Є чимало підходів до тлумачення, вивчення та прогнозування явища колективної резильєнтності. Переважну більшість із них

розроблено як відповідь на типові, поширені соціальні потрясіння – стихійні лиха, пандемії, соціальні заворушення, терористичні акти. Резильєнтність під час тривалої війни не є мейнстрімним напрямом досліджень. Очевидно, що навіть ті дослідження, які стосуються воєн, не можуть бути відображенням української ситуації. Адже війна в Україні є найбільшим у Європі збройним конфліктом з часів Другої світової війни. Більше того, якою б повною не була та чи інша модель, вона потребує адаптації відповідно до культурного контексту. Тому ми скористаємося традиційним способом – проаналізуємо попередній досвід, спробуємо знайти і виокремити найбільш релевантні до української ситуації дані.

Українські дослідження, що проводилися до 24 лютого 2022 р. і після повномасштабного вторгнення, є найбільш релевантними до українського контексту. Досліджується резильєнтність чи життєстійкість, аналізуються особистий і соціальний аспекти резильєнтності/життєстійкості насамперед у зв'язку з російсько-українською війною, що почалась у 2014 році, а пізніше – у зв'язку з епідемією коронавірусу (напр., Титаренко, & Ларіна, 2009; Лазос, 2019; Коробка та ін. , 2019; Климчук, 2020).

У західній психології кількість досліджень, присвячених соціальній резильєнтності, вимірюється сотнями, якщо не тисячами. Інтерес до цього поняття очевидний – у психологічній науці наративи неминучої, фатальної травматизації особистості і суспільства змінюються ідеями суспільної стійкості як природної, а не рідкісної, виключної реакції. Відповідно, наративи віктимізації жертв активно і доречно змінюються підходами, побудованими на ідеях резильєнтності.

Теорія соціальної ідентичності у своєму розвитку також спирається на ці ідеї, але особливо наголошує на несправедливості ідей про сліпий, тваринний, хаотичний натовп. Натомість пропонує систему пояснень появи, поширення і функціонування соціальних ідентичностей у зв'язку з розгортанням масових явищ. Відтак поширені спільні ідентичності стають джерелом норм і правил групи щодо поведінки та взаємодії із зовнішніми акторами. Ці ідеї знайшли відображення в доопрацьованій моделі соціальної ідентичності (Elaborates social identity model –ESIM), а пізніше – у моделі Дж. Друрі резильєнтності соціальної ідентичності (Reicher, 1982; 1984; Drury, 2008; 2009; 2012; 2019; Penic et al., 2022). Ці напрацювання можуть бути корисними в українському контексті. Адже перед нами стоїть завдання вижити і максимально зменшити ціну, яку ми заплатимо за перемогу. Розуміння і практичне застосування ідей, що тлумачать зв'язок між соціальною ідентичністю і резильєнтністю, максимально сприятиме реалізації цього завдання.

Метою статті є визначення соціально-ідентичнісного виміру резильєнтності, аналіз основних ідей та підходів до його вивчення і визначення можливостей їх застосування в українських реаліях.

Виклад основного матеріалу дослідження. У статті проаналізовано дослідження, автори яких декларують, що вихідною теоретичною базою для них є теорія соціальної ідентичності Г. Теджфела і Дж. Тернера (Tajfel et al., 1979), нехай і з відповідними модифікаціями. У межах цієї теорії постулюється ідея про те, що поведінка, зокрема соціальна, будується не лише на основі власної Я-концепції, а й на основі сприйняття і категоризації себе як члена соціальної групи чи груп. Із 70-х років XX ст. ця теорія розвинулася в розгалужену систему знань про особливості соціальних груп та соціальної психології особистості. Поведінкову реалізацію соціальної ідентичності під час масових явищ вивчали фактично з часу появи самої теорії (Reicher, 1982). Одним із найбільш відомих досліджень С. Райхера є дослідження заворушень у районі Св. Павла – «St. Pauls 'riots' study» (Reicher, 1984). Власне, ці дослідження стали підґрунтям для формування уявлень про різноманітність можливих форм поведінки в натовпі залежно від характеру соціальної ідентичності, її вираженості і норм, які виникають на її основі, на відміну від популярних і загальноприйнятих на той час припущень про неконтрольованість і дикість натовпів і груп.

У подальшому ці ідеї розвинулись у великій кількості напрямів, зокрема і в напрямі пояснення явища соціальної резильєнтності. Ці дослідження узагальнено в моделі соціальної ідентичності в соціальній резильєнтності.

Першим, на чому побудовані дослідження, є ідея про те, що соціальна резильєнтність, не панічні, а конструктивні форми поведінки, є базовою характеристикою натовпів, зокрема під час надзвичайних ситуацій. Термін «паніка» є своєрідним кліше, яким описують як справді панічну поведінку, так і цілком контрольовану поведінку втечі від загрози. Важливо розуміти не лише як виглядали дії «зверху», а й що було імпліцитним у тому, що відбувалось, чи були внутрішні течії, спроби організації та комунікації. Тому для розуміння того, що саме відбувалося в моменти масової «паніки», важлива деконструкція масової поведінки (Drury, 2009).

Усі дії в екстремальних ситуаціях розглядають як норму, яка випливає з нових обставин, за яких не працюють звичні правила поведінки. І поки нові правила не будуть створені і формалізовані, групова поведінка буде будуватися на особистісній взаємодії і контакті. Натовп не сліпий. Натовп може бути сформований спільними правилами і цінностями, єдність може ґрунтуватися на спільному відчутті моралі, а

колективну поведінку визначають особливості міжособової взаємодії. За такої умови норми навіть у великих групах можуть формуватися доволі швидко й адаптивно. Дослідження свідчать про те, що чинні норми суспільної моралі та поведінки визначають ставлення до «егоїстичної» дії і соціальної підтримки. Схеми, що діють у буденному житті, з великою ймовірністю будуть реалізовані в надзвичайних ситуаціях. Звичні соціальні практики переносяться в надзвичайні ситуації (допомога слабшим, дотримання черги і т. ін.). А проте цілком очевидно, що є й певні відмінності у вияві одних і тих же правил у повсякденному житті і в ситуації загрози, але загальні правила залишаються до певної міри стабільними. (Drury, 2009; 2012; 2019).

Утім, резильєнтність визначається не лише попередніми нормами і стосунками. Є фактор соціальності, який оприявнюється саме в момент дії надзвичайної ситуації. Основна ідея полягає в тому, що під час надзвичайної ситуації спільнота набуває спільної ідентичності, яку поділяє більшість її членів (shared identity). Ця спільна ідентичність вибудовується на основі уявлень про переживання спільної долі (common fate). Незважаючи на стресову ситуацію, коли переважає фреймворк резильєнтності, тоді переважають резильєнтні форми поведінки. І не в останню чергу через те, що сам по собі натовп стає джерелом резильєнтності і ресурсу. Відчуття психологічної єдності з іншими під час надзвичайних ситуацій є основою здатності надавати і приймати підтримку, діяти разом із спільним розумінням того, що є практично й морально необхідним, і сприймати становище інших як пов’язане з нашим власним, а не як протилежне.

Бути частиною психологічного натовпу – саме це підвищує шанси індивідів на фізичне виживання та психологічне відновлення, оскільки натовп дає їм можливість практично реалізовувати цілі, яких вони не змогли б досягти поодинці, зокрема організацію реальності навколо себе, щоб мінімізувати ризики подальшої травматизації (Drury, 2009). Бути частиною спільноти значить зменшувати почуття безпомічності, яке лежить в основі дії травматичних механізмів на психіку.

На основі аналізу низки праць, у яких описано модель резильєнтності в межах теорії соціальної ідентичності, можемо виділити такі *основні ознаки спільної ідентичності* (Drury, 2008; 2009; 2012; 2019; Penic et al., 2022).

1. Формується спонтанно під час надзвичайних ситуацій, але досить часто ґрунтується на попередніх ідентичностях і цінностях, що вже склалися в суспільстві.

2. Наріжним уявленням в основі ідентичності є уявлення про те, що спільнота об’єднана спільною долею.

3. Є джерелом норм і правил поведінки, що часто не є формальними, але поділяються більшістю спільноти і мають еталонний характер для членів спільноти.

4. Може бути поширена на тих, хто вважає себе членом спільноти, але не був задіяний безпосередньо в момент надзвичайної ситуації.

5. Не зникає після завершення надзвичайної ситуації, має тривалий характер, за потреби може актуалізуватись і знову ставати центральним видом соціальної ідентичності. Вбудовується в систему особистісних ідентичностей і цінностей.

6. Є джерелом особистого і спільного уявлення про власну ефективність та ефективність групи.

7. Забезпечує мотивацію надавати допомогу та уявлення про право отримувати допомогу і підтримку від членів своєї групи.

8. Може бути спрогнозована та підкріплена ззовні відповідними зовнішніми мовцями (яких група ідентифікує як «своїх»), повідомленнями, які сприймаються групою, та відповідними підготовчими діями.

Узагальнюючи, можемо виснувати, що колективна психосоціальна стійкість у цьому контексті означає «спосіб, у який спільна ідентичність дає змогу групам постраждалих виражати єдність та очікувати солідарності й згуртованості, а отже, координувати та використовувати колективні джерела підтримки» (Drury et al., 2019).

На основі цих характеристик резильєнтної соціальної поведінки Дж. Друрі з колегами запропонували 12 рекомендацій, що дають змогу конструювати та прогнозувати виникнення резильєнтної соціальної ідентичності (Drury et al., 2019). Ці рекомендації розбито на три етапи: до появи надзвичайної ситуації, під час і після й стосуються будь-яких надзвичайних ситуацій, і, відповідно, можуть бути актуальними в українських реаліях.

Рекомендації на етапі підготовки

1. Спеціалісти з планування та реагування на надзвичайні ситуації мають розуміти групову психологію. Це передбачає відмову від популярних ідей, на яких будується взаємодія зі спільнотами, де обов'язкова масова неконтрольована паніка є вихідною точкою комунікації з громадою та антикризових стратегій. На жаль, сьогодні в Україні саме ця ідея є домінуючою; вона відображена як у зверненнях влади щодо поточних викликів війни, так і в глобальних настановах. Як ми вже зазначали вище, велика кількість досліджень підтверджує те, що це не більше ніж кліше. Разом з тим показовою є і реакція суспільства на заяви президента про те, що евакуацію не проводили завчасно, щоб уникнути паніки. Частина таких реакцій підтримує цю думку, приписуючи населенню схильність до паніки. Значна кількість голосів

звучить обурено, адже паніки як масового явища не було 24 лютого, – відповідно, і попередження, можливо, не спричинило б масову панічну реакцію. Це не означає, що люди не втечуть або що деякі люди не будуть надмірно реагувати, а говорить про те, що страх і втеча не обов'язково є панікою і що паніка не є типовим явищем для натовпу.

Також постулюється, що так само як паніка не є обов'язковою природною реакцією, так і соціальна підтримка тих, хто її потребує, є звичайним і поширеним явищем у надзвичайних ситуаціях і її можна й необхідно враховувати, моделюючи дії в надзвичайних ситуаціях.

А ще особливо важливо зважати на особливості міжгрупової взаємодії, які будуть випливати з огляду на наявні соціальні групи (а відповідно, ідентичності). Наприклад, якщо директивна поведінка представників збройних сил вважається легітимною, то їй будуть підпорядковуватися добровільно; якщо ж вона буде суперечити потребам і бажанням цивільного населення (наприклад, намірам піти в ліс по гриби чи до річки на територіях, де зберігається мінна небезпека), то тут буде закладено потенційний конфлікт, який краще обговорювати й опрацьовувати ще до його появи.

2. Планувати й організовувати роботу не всупереч груповим нормам, а в річищі цих норм. Зважаючи на важливість групових норм у поведінці груп, а також на те, що результати багатьох досліджень засвідчують, що ці норми зберігаються в надзвичайних ситуаціях, менеджери та професійні служби реагування мають працювати із цими нормами, а не проти них.

Наприклад, поведінка спецпідрозділу МВС «Беркут» у 2013 р. зайшла в радикальну суперечність і груповими нормами, які стосуються того, яким чином має реагувати влада на мирний протест. Загальновідомо, до чого призвели такі дії. Цей приклад найбільш яскравий. Однак можемо згадати спроби влади впливати на організацію волонтерського руху вже після 24 лютого 2022 р. Спроби обмежити і поставити під контроль волонтерський рух, який регулюється радше неформальними нормами та суспільною підтримкою, систематично зазнавали невдачі від початку воєнних дій у 2014 р.

3. Попереднє інформування через джерела, яким довіряють. Інформація – це не лише текст, це також і система тренувань та підготовки. У цьому сенсі важливо також надавати інформацію, ґрунтуючись на нормах спільноти, проводити і популяризувати через джерела, які спільнота приймає за свої, а також дотримуватися припущення про резильєнтність спільноти як базову реакцію на виклик.

Проте зв'язок між джерелом повідомлення і громадськістю є вирішальним щодо того, як буде сприйнято інформацію. З точки зору

соціальної ідентичності довіра є функцією прийнятої ідентичності джерела щодо ідентичності отримувача. Якщо ідентичності збігаються або є компліментарними (тобто не йдуть від осіб з аутгрупи), то інформація сприймається легко. Отже, особи, відповідальні за готовність до надзвичайних ситуацій, мають віддавати перевагу відносинам – і, зокрема, спільній соціальній ідентичності – з громадою в процесі своєї комунікативної роботи.

4. Розвивати базовані на доказах, попередньо випробувані стратегії резильєнтності громад. Перший крок до розуміння та побудови стосунків – це слухати і вчитися. Відповідно, неможливо напрацювати уніфікований, єдиний для всіх спільнот план резильєнтного реагування в разі виникнення надзвичайної ситуації. Очевидно, що має бути загальний алгоритм, але резильєнтність буде залежати рівною мірою як від точності формального алгоритму дій, так і від його відповідності до реальної ситуації, зокрема і до соціально-психологічних особливостей громад і спільнот. Комунікація, насамперед вислуховування, є ключовим елементом у дієвих моделях стійкості спільноти, оскільки вона дає змогу зрозуміти ті сфери, де потрібна соціальна підтримка, і посилити зв'язок усередині і між ними. Такі інструменти дають змогу з'ясувати не лише матеріальні потреби, а й норми, що діють у спільнотах, та напрацювати інструменти управління ризиками. А також паралельно вибудовувати стосунки, що ґрунтуються на реальних знаннях і знайомствах та взаємній довірі. У цьому сенсі можемо згадати про формування місцевих підрозділів Територіальної оборони (ТрО), які пізніше були поділені на ТрО ЗСУ і Добровольчі формування територіальних громад (ДФТГ). Оскільки процеси формування цих підрозділів були запущені незадовго до 24 лютого 2022 р., лише незначна частина із них відбулася не в хаотичний спосіб. Більше того, в основі цих процесів була самоорганізація, і в тих рідкісних випадках, коли громада, представники влади, які відповідали за роздачу зброї, і керівник підрозділу були об'єднані і згуртовані, процес став не просто самоорганізованим, а керованим і контрольованим.

5. Формувати згуртовану соціальну групу в спільноті (community group). З погляду соціальної ідентичності для згуртованості важливо, щоб групові ідентичності, не лише загальні, а й локальні, були значущими та цінними для людей. Таким чином забезпечується гордість за належність до групи, відчуття безперервності належності, віра у свою та групову ефективність. У цьому разі позитивні групові відчуття та цінності не лише покращують моральний стан людей, а є дієвими інструментами резильєнтності, які сприяють ефективним діям.

Рекомендації на етапі надзвичайної події

6. Надавати пріоритет інформативному та дієвому повідомленню про ризики і кризу. У разі виникнення надзвичайної ситуації інформація є одним із ключових джерел формування резильєнтності. Людям потрібна практична інформація; це допоможе їм не лише приймати обґрунтовані рішення, а й задовольнить їхні емоційні потреби та зробить їх менш занепокоєними.

Як зазначалось у попередніх рекомендаціях, потрібно створити спільну для громадськості і громадян ідентичність. Згідно з теорією соціальної ідентичності найшвидший спосіб – це формування ідентичності, заснованої на відчутті спільної долі. Також для підтримання довіри потрібна чесність, тому дослідники радять повідомляти як про те, що відомо, так і про те, про що поки що немає інформації. Останнє, звичайно, не повинно йти в розріз із очевидним. Якщо через соціальні мережі вже шириться інформація, а офіційні джерела означують її як невідому, то це сприймається радше як обман, аніж як налагодження довіри. Такі випадки частіше провокують домисли і неспокій, ніж резильєнтність (наприклад, неточності в офіційних джерелах про кількість втрат після бомбардувань).

7. Не підривати спільну ідентифікацію. Звертання до представників громадськості як до окремих осіб може зробити особисту ідентичність більш помітною і таким чином підірвати природні процеси формування спільної ідентичності. Ідеться про те, що варто апелювати більше до інтересів спільноти, ніж до інтересів особи. Не нівелювати особисті інтереси, а давати змогу задовольнити потреби особи через спільноту і за участі в спільноті.

8. Використовувати мову та інструкції для створення спільної ідентифікації. Для формування спільної ідентичності комунікація з групою має спиратися на відповідну соціальну категорію, використовувати збірні іменники (наприклад, «спільнота») або власну назву групи для посилення колективної ідентичності. Щоб створити або посилити спільну ідентичність між групою і професіоналами, застосовують такі прості прийоми, як звертання до громадськості на «нас» і «ми» (а не на «ви») і посилання на спільні цілі (зрозуміло, що лише в тих випадках, коли це доречно).

9. Задовольняти бажання громадськості допомогти. Бажання допомогти, що є одним із важливих складників резильєнтності, відіграє ключову роль у профілактиці вторинного травмування. Травма свідка породжує безпомічність, а без прямого контакту з надзвичайною подією ускладнюється її переживання. Відчуття залученості і причетності – це резильєнтна відповідь і водночас формування довіри. Тут можна згадати і

про досвід фінансових пожертв в Україні, які є постійно, але посилюються в разі загострення ситуації, і про різні види громадської активності, зокрема ті, які передбачають фізичну присутність і спільну дію задля перемоги – плетіння маскувальних сіток, виготовлення окопних свічок та ін. Але, разом з тим, в Україні це ініціатива «знизу», а не організована програма резильєнтної відповіді.

Рекомендації на стадії відновлення після події

10. Підтримувати активний зв'язок зі спільнотами, що відновлюються. Спадання гостроти надзвичайної ситуації не є кінцевою точкою її переживання. І йдеться не лише про матеріальне відновлення. Події, які відбувалися, стають частиною життя і досвіду тих, хто їх пережив, а цінності та ідентичності зберігаються і не перестають бути важливими. Тривалий час спільна ідентичність не втрачає своєї актуальності і здатності об'єднувати. Серед загальних рекомендацій – продовжувати інформаційну роботу в громаді, особливо з тими, хто постраждав безпосередньо, чи з членами їхніх сімей.

На жаль, війна ще триває, а особи, що вже постраждали, досить часто не мають достовірного джерела інформації. Зокрема, родини військових, що пропали безвісти, наразі можна віднести до вразливих категорій не лише через надзвичайно важку подію, яка сталася в їхній родині, а ще й тому, що в пошуках інформації вони фактично залишені сам на сам із проблемою. Зазвичай вони об'єднуються у спільноти, але ситуація в таких групах найчастіше важка, близька до критичної, аніж резильєнтна.

11. Підтримувати життєздатність спільноти, що пережила катастрофу. На етапах відновлення спільність і відчуття спільної долі такі ж важливі для резильєнтної відповіді на події, як і на етапі надзвичайної події. Підтримка спільноти в період відновлення дає змогу не лише закріпити спільну ідентичність, а й остаточно трансформувати її в ідентичність спільноти, що вижила і відновилась. Тобто спільна доля буде полягати не лише в пережитому потрясінні, а й у відновленні. У перспективі це має значно більше позитивних наслідків для кожної конкретної особи, ніж уявлення про відновлення самотужки.

12. Мобілізувати ширшу солідарність. У часи надзвичайних ситуацій виникають не лише проблеми, спричинені безпосередньо ситуацією. Зазвичай потрясіння викликають значний соціальний відгук в інших сферах. Важко сказати, які життєві сфери в Україні не зачепила війна – від дошкільної освіти до макроекономічної системи. Можливість вирішити ці питання та залучити спільноти до їх вирішення (і сформувати на цій основі відчуття спільної долі та ідентичності) є одним

із важливих завдань резильєнтності. На жаль, сьогодні в Україні питання, породжені війною, вирішуються в ручному режимі або не вирішуються взагалі, а залучення спільнот відбувається лише на їхню вимогу чи іноді навіть через наполягання на участі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Соціальна ідентичність, що ґрунтується на переживанні спільної долі під час надзвичайних ситуацій, – одна з основ соціальної резильєнтності. Вона може поставати як з уже наявних цінностей, так і витворювати нові. З початком війни українська національна ідентичність стала саме такою ідентичністю. Ми не лише український народ – ми народ, який має спільну долю – протистояти агресивній Росії. У зв'язку з цим сформувалось уявлення, яким є народ – сильним, єдиним волелюбним, цивілізованим, з давньою історією, прогресивною армією і розвиненим громадянським суспільством. Тобто це не лише переживання спільної долі – це переживання спільної долі в певний спосіб. Звичайно, ці риси є певною мірою ідеалізованими, стереотипізованими й абсолютизованими. І, звичайно ж, як і кожен стереотип, ці уявлення мають свої обмеження і суперечності (іноді навіть дуже очевидні, а подекуди й загрозливі). Але саме ці уявлення про себе як про групу, яка переживає складні випробування, але водночас залишається «воїнами світла», лягли в основу соціальної резильєнтності і резильєнтної поведінки зокрема. Українське уявлення про себе на цьому етапі війни практично повністю відповідає ознакам соціальної ідентичності, яка виникає через переживання спільної долі.

Варто визнати, що формування такої ідентичності відбулося радше спонтанно, «знизу», переважно через неформальні групи та спільноти, а джерелом інформації найчастіше були неформальні канали інформації та міжособове спілкування. Без сумніву, не можна заперечувати і підтримку цієї ідентичності з боку владних осіб та інституцій. Але якщо взяти до уваги рекомендації щодо формування соціальної ідентичності для посилення резильєнтності, то можемо зауважити, що підготовчий етап було пропущено, а сьогодні підтримка та робота із соціальною ідентичністю ведеться спорадично і радше як реакція на певні зміни, що відбуваються в соціальних процесах, а не як спрямування цих змін у напрямі посилення життєстійкості спільнот, а щодо викликів відновлення здебільшого ігнорується й обмежується загальними словами. Панічність й інфантильність населення все ще вважають домінуючою реакцією на масові загрози, а ідентичність хоча й працює на суспільному рівні, дуже вузько відображена у ставленні влади до народу. І хоча суспільство не завжди демонструє відповідальну поведінку, але переважної схильності до панічної чи інфантильної поведінки досі виявлено не було і на

сьогодні в багатьох сферах спонтанно напрацьовано механізми саморегуляції. Комунікаційна і практична підтримка могла б дати поштовх до розвитку та закріплення конструктивних наративів не «паралельно» до держави, а в річищі спільного розвитку.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в більш глибокому аналізі результатів зарубіжних досліджень та в емпіричному дослідженні змісту та особливостей української резильєнтності й спільної соціальної ідентичності.

Список використаних джерел

Климчук, В. О. (2020). *Психологія посттравматичного зростання*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Лазос, Г. П. (2019). Теоретико-методологічна модель резильєнтності як основа побудови психотехнології її розвитку. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 2-3 (17), 77–89. DOI: https://doi.org/10.31108/2.2019.3.17.9.

Титаренко, Т., & Ларіна, Т. (2009). *Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека*. Київ: Марич. Взято з http://lib.iitta.gov.ua/9065/

Коробка, Л., & Васютинський, В. (2019). *Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації*. Кропивницький: Імекс-ЛТД.

Drury, J. (2012). Collective resilience in mass emergencies and disasters: A social identity model. In J. Jetten, C. Haslam and S. Haslam (Eds.), *The social cure: Identity, health, and well-being* (pp. 195–215). Psychology Press.

Drury, J., Carter, H., Cocking, C., Ntontis, E., Tekin Guven, S., & Amlôt, R. (2019). Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Front Public Health*. DOI: 10.3389/fpubh.2019.00141.

Drury, J., Cocking, Ch., & Reicher, S. (2009). The Nature of Collective Resilience: Survivor Reactions to the 2005 London Bombings. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 27, 66–95.

Drury, J., Reicher, S., Schofield, D., & Langston, P. (2008). *Effects of Social Identity in Responses to Emergency Mass Evacuations, 2004–2007*. [data collection]. UK Data Service. SN: 5987, DOI: 10.5255/UKDA-SN-5987-1

Penic, S., Drury, J., & Bady, Z. (2022). Collective resilience. In G. Elcheroth, & N. de Mel (Eds.), *In the Shadow of Transitional Justice*. *Cross-national Perspectives on the Transformative Potential of Remembrance*. Routledge.

Reicher, S. D. (1982). The determination of collective behaviour In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 41–83). Cambridge: Cambridge University Press.

Reicher, S. D. (1984). The St. Pauls riot: An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model. *European Journal of Social Psychology*, 14 (1), 1–21.

Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks-Cole.

References

Drury, J. (2012). Collective resilience in mass emergencies and disasters: A social identity model. In J. Jetten, C. Haslam and S. Haslam (Eds.), *The social cure: Identity, health, and well-being* (pp. 195–215). Psychology Press.

Drury, J., Carter, H., Cocking, C., Ntontis, E., Tekin Guven, S., & Amlôt, R. (2019). Facilitating Collective Psychosocial Resilience in the Public in Emergencies: Twelve Recommendations Based on the Social Identity Approach. *Front Public Health.* DOI: 10.3389/fpubh.2019.00141.

Drury, J., Cocking, Ch., & Reicher, S. (2009). The Nature of Collective Resilience: Survivor Reactions to the 2005 London Bombings. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 27, 66–95.

Drury, J., Reicher, S., Schofield, D., & Langston, P. (2008). *Effects of Social Identity in Responses to Emergency Mass Evacuations, 2004–2007*. [data collection]. UK Data Service. SN: 5987, DOI: 10.5255/UKDA-SN-5987-1

Klymchuk, V. O. (2020). Psykholohiya posttravmatychnoho zrostannya. Kropyvnyts□kyy: Imeks-LTD.

Korobka, L., & Vasyutyns□kyy, V. (2019). Spil□nota v umovakh voyennoho konfliktu: psykholohichni stratehiyi adaptatsiyi. Kropyvnyts□kyy: Imeks-LTD.

Lazos, H. P. (2019). Teoretyko-metodolohichna model□ rezyl□yentnosti yak osnova pobudovy psykhotekhnolohiyi yiyi rozvytku. Orhanizatsiyna psykholohiya. Ekonomichna psykholohiya, 2-3 (17), 77–89. DOI: https://doi.org/10.31108/2.2019.3.17.9.

Penic, S., Drury, J., & Bady, Z. (2022). Collective resilience. In G. Elcheroth, & N. de Mel (Eds.), *In the Shadow of Transitional Justice*. *Cross-national Perspectives on the Transformative Potential of Remembrance.* Routledge.

Reicher, S. D. (1982). The determination of collective behaviour In H. Tajfel (Ed.), *Social identity and intergroup relations* (pp. 41–83). Cambridge: Cambridge University Press.

Reicher, S. D. (1984). The St. Pauls riot: An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model. *European Journal of Social Psychology*, 14 (1), 1–21.

Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks-Cole.

Tytarenko, T., & Larina, T. (2009). Zhyttyestiykist□ osobystosti: sotsial□na neobkhidnist□ ta bezpeka. Kyyiv: Marych. Vzyato z http://lib.iitta.gov.ua/9065/